

В.В. Зінченко

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ І ГЛОБАЛІСТИКА

Навчальний посібник

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Львів
«Новий Світ-2000»
2020

УДК 141.7:316.42

Розповсюдження та тиражування без офіційного дозволу видавництва заборонено.

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Рецензенти:

Бойченко М.І. – доктор філософських наук, професор кафедри філософії Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Рижко В. – доктор філософських наук, професор, директор Центру гуманітарної освіти Національної академії наук України.

Зінченко В.В.

Глобалізація і глобалістика: Навчальний посібник. – Львів: «Новий Світ-2000», 2020. – 428 с.

ISBN 978-966-418-267-3

В навчальному посібнику розробляється і використовується теоретичний і прикладний інструментарій дослідження глобального розвитку і трансформацій процесу інституалізації світової глобальної системи як цілісної і багаторівневої сфери взаємодії економік, суспільств, держав, соціальних інститутів, культур, народів, націй, світоглядів та людини. Одержані і викладені результати уможливають подальшу комплексну і галузеву розробку різноманітних аспектів глобалізації, методології теорії глобалістики, міжнародних відносин, соціальної філософії та економічних наук, менеджменту, не тільки в межах окремих дисциплін, а й на рівні загальнонаукового, суспільного, економічного, політичного, державно-управлінського аналізу, застосовуватися у розробках в сферах соціальних і політичних, економічних наук, державного управління.

УДК 141.7:316.42

ББК

© В.В. Зінченко, 2020

© «Новий Світ-2000», 2020

ISBN 978-966-418-267-3

Зміст

| | |
|---|-----|
| Розділ 1. Сучасні тенденції і перспективи інституційних процесів світової глобалізації | 12 |
| 1.1. Інституційний аналіз тенденцій глобалізації сучасного світового розвитку | 12 |
| 1.2. Глобальна сучасність: основні тенденції, інституційні протиріччя і перспективи розвитку | 29 |
| 1.3. Індустріалізм і трансформаційні тенденції системного рівня інституалізації | 52 |
| 1.4. Інституційна глобалізація як явище неоіндустріального розвитку | 65 |
| Розділ 2. Теоретико-світоглядні засади аналізу інституційного глобального розвитку | 79 |
| 2.1. Теоретико-ідейні парадигми дослідження тенденцій інституалізації глобального суспільного розвитку | 79 |
| 2.2. Соціальна філософія інституційного системно-стадіального розвитку і аналіз альтернативних перспектив розвитку сучасного глобального суспільства | 100 |
| Розділ 3. Основні парадигми дослідження світового глобального розвитку | 118 |
| 3.1. Системна парадигма дослідження інституційних моделей глобального розвитку | 118 |
| 3.2. Парадигма глобальних «суспільних альтернатив»: теорії імперіалізму/ постімперіалізму, концепції модернізації, теорії «залежного розвитку» та «периферійного капіталізму» і світ-системний аналіз | 126 |
| 3.3. Макросоціальний підхід та світ-системна парадигма дослідження інституалізації глобального суспільства: порівняльний аналіз | 155 |
| 3.4. Сучасна глобальна світова система і інституційна криза ліберальної парадигми глобального розвитку | 162 |
| 3.5. Інституційні світові тенденції глобалізації та сучасні концепції суспільно-економічного «Відновлювального розвитку» | 170 |
| 3.6. Світовий глобалізм і системні моделі антикризового розвитку інституційного рівня у концепції «Глобально-інституційної соціальної фізичної економіки» | 178 |
| Розділ 4. Системний аналіз сучасних світових інституційних криз глобальної сучасності | 208 |
| 4.1. Передумови, тенденції і перспективи сучасної кризової системи глобалізму | 208 |
| 4.2. Цивілізаційна криза корпоративного глобалізму і трансформаційні стратегії глобального розвитку | 220 |

| | |
|--|------------|
| 4.3. Постмодернізація глобальної економіки і інституційні трансформації суспільної системи в сучасному транзитивному розвитку | 229 |
| 4.4. Сучасна криза експансії неоліберального імперіалізму і перспективи світової глобалізації | 244 |
| 4.5. Концептологічний аналіз кризових тенденцій соціально-особистісного розвитку в сучасному індустріальному суспільстві | 258 |
| Розділ 5. Сучасні інституційні трансформації форм, рівнів і моделей розвитку глобальної системи | 273 |
| 5.1. Інституційні тенденції індустріального розвитку сучасного глобального суспільства | 273 |
| 5.2. Теорія «Імперії» і «Множини» та критика апологетики постімперіалістичної глобальної експансії | 283 |
| 5.3. Глобальна імперія як форма сучасного постімперіалізму у постмодерній концепції глобалістики «суспільної демократичної множини» | 295 |
| 5.4. Трансформація інститутів суспільства і суспільної практики в умовах глобального неіндустріального розвитку | 304 |
| 5.5. Неоліберальна модель глобального розвитку і її наслідки як світові інституційні проблеми системи соціуму, науки та освіти | 316 |
| Розділ 6. Суспільні та інституційні трансформації в сучасних індустріальних системах і нові альтернативи глобального суспільного розвитку | 330 |
| 6.1. Модернізація інституційного розвитку і потенціал антропологічно-соціальної революції в ціннісно-нормативному вимірі сучасного глобального суспільства | 330 |
| 6.2. Лібертарна альтернатива глобальної інституційної моделі суспільства як комунітарна стратегія деконструкції «Spätkapitalismus» | 340 |
| 6.3. Соціальна динаміка процесів самоорганізації в умовах глобалізаційних та трансформаційних змін соціальних інститутів | 350 |
| 6.4. Постіндустріалізм та альтернативи глобального суспільного розвитку в моделі інституційного самоуправління | 359 |
| 6.5. Субсидіарно-деліберативні моделі інституційного розвитку в умовах глобальних суспільних трансформацій | 378 |
| <i>Висновки</i> | 397 |
| <i>Перелік рекомендованих та використаних джерел</i> | 410 |
| Інтернет-ресурси, видання та публікації | 427 |

Вступ

Актуальність досліджень даного навчального посібника зумовлена тим, що найбільш виразною ознакою прийдешньої епохи є стрімке наростання суперечливих процесів світової глобалізації. Водночас не досягнуто глибокого розуміння її сутності, належного усвідомлення її позитивних і негативних рис. Назріла необхідність не просто удосконалення інституційного рівня глобального суспільства, а й здійснення докорінної перебудови мислення, розробки і впровадження нових підходів, організаційних форм і методів формування стратегій його розвитку.

Вихідним стало поняття глобалізації – з якого розглядаються процеси суспільної трансформації та інституалізації, а точніше, – трансформаційна інституалізація.

Глобалізація – явище дуально-трансформаційне, оскільки ще з початку свого виникнення перебуває у стані т.зв. «динамічної рівноваги, тобто постійно супроводжується рівноцінними і рівно вагомими явищами – еволюції, прогресу і революції (соціальної, економіко-виробничої, політико-правової, науково-технічної, політико-правової, державно-ідеологічної тощо) з одного боку і регресу, деволуції – з іншого. Однак, саме революція (революційні трансформації світового рівня) є і умовою, і діалектичним станом глобалізації.

Тому цей процес (глобалізація) відбувається одночасно як у формах інтеграції, уніфікації, інтернаціоналізації, експансії, так і – регіоналізації, деглобалізації, альтерглобалізації тощо.

Для сучасної наукової думки, суспільствознавчої і соціально-філософської, економічної і політичної та управлінської теорій, інтеграція розвинених суспільств у сучасній «неокапіталістичній» (або «неоіндустріальній», «постіндустріальній», «пізньокапіталістичній» за іншою термінологією) фазі їхнього розвитку є об'єктом спеціальних досліджень того, яким чином сучасним розвиненим державам вдається інституалізувати і контролювати соціально-економічні і політичні взаємини. Це перш за все – аналіз глобальних інституційних, світоглядних і суспільних трансформацій, функціонування ідеології, системи освіти і засобів масової комунікації, методів обмеження соціальної боротьби рамками формалізованої суспільної системи, і передусім у межах розвитку наявних суспільних інститутів та, зокрема, контролю за ринком. Сучасна наука констатує наявність у сучасному суспільстві чужорідних людині соціальних станів і сил, які не тільки не вдалося ослабити, але більше того – сьогодні людина і людство потрапили у такі жорсткі залежності і небезпеки, які не просто загрожують перетворити їх у об'єкт непідвладних їм соціальних відносин, але і ставлять під загрозу у глобальних масштабах самі основи людського життя. Ці проблеми можуть бути вирішені лише у світовому масштабі.

При дослідженні суспільного майбутнього акцент необхідно робити рівномірно і на аналіз цінностей, і на аналіз соціальних інститутів, що дозво-

литель усвідомити реальні механізми практичної побудови нового суспільства з урахуванням глобалізаційних процесів. Звертаючись до іманентного змісту інституційних проблем соціальної філософії глобалістики, слід відмітити, що філософська рефлексія завжди була присутня в надрах глобалістичного знання визначально, так як виявлення її змісту було пов'язано з виявленням осмислення єдності буття природного і соціального, а всередині останнього – у єдності політичного, економічного тощо буття. Така єдність реалізує цільову функцію і забезпечує управляючий вплив по відношенню до природи і соціуму у вигляді практично-перетворювальної діяльності або суспільної, економічної і політичної влади над простором. У сучасних умовах «протиріччя глобалізму та імперіалізму» не можуть бути підведені під загальні формули, такі, як «універсальні протиріччя між працею і капіталізмом», і тим більше не можуть бути вирішені ними.

Сучасні моделі інституалізації та самоорганізації систем соціуму мають вибудовуватися навколо базових засновків: інтелектуальне і моральне просвітництво, громадянська інституалізація, суспільно значущі моделі суспільного управління. Дослідження загальних полікультурних контекстів соціального розвитку робить очевидним, що розробка нового типу суспільного розвитку повинна стати пріоритетною сферою соціальної інституалізації. Інституалізоване громадянське суспільство є фактором суспільно-культурним, що включає у себе відношення людини до засобів не тільки матеріального виробництва, але і свого самовиробництва як суспільної, культурної істоти. В ідеї громадянського суспільства виражається історична тенденція переходу до свободи від політичного та економічного детермінізму, завдяки чому людина стає співвласником всезагальних умов свого особистого розвитку, незалежно від виконуваних нею соціально-економічних функцій і ролей.

Дослідження пов'язане з переосмисленням глобальних проблем геостратігічного управління і подолання загроз по відношенню до соціальної, економіко-політичної та інформаційно-стратегічної безпеки України, а також з точки зору вибору вітчизняних пріоритетів у глобальному вимірі постіндустріального суспільства. В сучасній глобалістиці сформована імітаційна гомеостатична лавиноподібна модель кризової деградації суспільства, яке живе згідно з принципами споживання, що загрожує ситуацією падіння розвитку інтелекту нижче критичної відмітки і похідними від нього зупинкою технічного прогресу і різким зростанням смертності порівняно з народжуваністю. Це зумовлює нагрілу необхідність розвитку інституційного підходу у соціальному пізнанні і соціальній філософії. Водночас громадянська та інституційна практика в умовах глобалізації потребує якісного методологічного підґрунтя, яким повинна стати саме соціально-філософська система інтегративної глобальної парадигми громадянської інституалізації на основі узагальнення досягнень, зокрема, світ-системного аналізу, макросоціального підходу, концепції залеж-

ності (залежного розвитку) і постімперіалізму, теорій субсидіарності, комунітаризму, концепцій суспільної деліберативності і лібертаризму в контексті формування глобально-стадіального розуміння суспільного розвитку.

Останнім часом визначилася система проблем глобалістики – філософські, соціальні, економічні, управлінські, юридичні, прогностичні, стратегічні тощо, які мають глобальний статус, виявлена їх підпорядкованість та ієрархічність, розробляються системні методи, що дозволить вивчити і спрогнозувати тенденції і проблеми загальнолюдського масштабу. Тим самим створені основи соціальної філософії глобалістики як інтегративного міждисциплінарного напрямку в науці. Представники різноманітних глобалізаційних доктрин і концепцій, будь-то континентально європейська, російська, українська, англо-американська, включали свої світоглядні положення у теоретичні побудови глобалістики.

В сучасній глобалістиці виокремлюється методологічна проблематика, в межах якої досліджуються засади, сутність, генеза глобальних інституційних процесів, аналізуються найважливіші трансформаційні соціально-політичні та економічні перетворення, необхідні для успішного розв'язання, проблем, що виникають в процесі світового розвитку та його трансформаційних процесів.

Основний розвиток глобалістики прийшовся на останні десятиліття ХХ століття, коли основна увага вчених переключилася з дослідження проблем геополітики на феномени глобалізації, і коли розширився спектр проблем: «глобалістика», «глобалізація», «антиглобалізм», «глобальний світ», «глобальна свідомість», «глобальна культура», «антиглобалістика», «глобальні загрози» тощо.

Розвиток глобалістики за своєю проблематикою та завданнями також став тісно пов'язаним з соціальними науками, економікою, політикою та ідеологією, у своїх методах та дослідженнях набуваючи форми інституціональної теорії.

В посібнику здійснюється системний аналіз змістовних, структурних і функціональних характеристик управлінських економіко-господарських, суспільно-політичних та інституційних трансформацій соціально-економічних систем в умовах глобалізації, а також можливостей його методологічного застосування у пізнанні процесів структурування, функціонування і розвитку глобального суспільства. Конкретизація і реалізація цієї мети дослідження зумовила необхідність виконати такі завдання:

- здійснити концептологічний синтез існуючих концепцій соціальної історії та системної інституалізації глобального суспільного розвитку;
- розкрити сутність аналізу та методів критичної рефлексії теорії суспільного глобалізму;
- узагальнити дослідження соціальної онтології, суспільного розвитку в сфері інституційних трансформаційних соціальних процесів і перспек-

- тив історичного та антропологічного розвитку сучасного «нового індустріального суспільства»;
- виявлення концептуальної парадигми соціальної філософії глобалістики та основні концептуальні філософські положення, що свідчать про неї як новий напрямок в науці;
 - пошуки шляхів і напрямків оптимізації соціальної філософії глобалістики, направленої на подолання глобальних проблем сучасності та створення умов для адаптації людини до природи;
 - на підставі глибокого світового досвіду проаналізувати актуальні проблеми глобальних інституційних перетворень світового соціуму та спрогнозувати бачення майбутнього розвитку економічної і соціальної сфери України.
 - обґрунтувати якісні передумови, тенденції і наслідки інституційної кризи сучасної світової системи глобалізму;
 - з'ясувати філософський і соціальний зміст трансформацій соціальних структур та інституалізації громадянського суспільства в умовах глобалізації;
 - конкретизувати методологічні принципи дослідження суспільних та інституційних трансформацій соціальних систем, їхніх форм і рівнів;
 - теоретично узагальнити, що означають для України процеси інтеграції і глобалізації, що несуть вони нашому суспільству, і які у них відмінності;
 - визначити фактори інституалізації громадянського суспільства як основні специфікації сучасного світового суспільного розвитку;
 - сформулювати теоретичне підґрунтя соціальної динаміки процесів самоорганізації в умовах глобалізаційних та трансформаційних змін соціальних інститутів в моделі суспільного самоуправління;

Для реалізації мети і завдань дослідження автор ґрунтується на розробленій ним концепції глобально-стадіального світового суспільно-економічного розвитку і його складових, яка з необхідністю припускає дослідження взаємодії між окремими конкретними суспільствами та економіками, тобто суспільно-історичними соціо-економічними інституційними системами – т.зв. «соціорами», і їх різного роду підсистемами, які існували в один і той же час поряд один з одним. Соціо-економічна суспільно-історична система є окремим конкретним суспільством з певним типом економіко-господарських, політико-правових відносин, втілених у державному утворенні, яке є відносно самостійною одиницею історичного розвитку. Декілька регіональних соціо-економічних суспільно-історичних систем можуть у свою чергу утворювати соціорну систему вищого порядку (соціорну надсистему). Не виключене існування і ще ширших об'єднань. І кожна з соціорних систем будь-якого ієрархічного рівня теж є суб'єктом суспільно-історичного процесу. Первинні суб'єкти суспільно-історичного процесу – це соціоісторичні системи (з власними під-

системами економіки, держави, політики та іншими інститутами), вторинні, – їхні надсистеми, третинний суб'єкт – людське суспільство в цілому, тобто усі минулі та існуючі соціально-економічні суспільно-історичні системи разом узяті.

Методологічні принципи дослідження в посібнику у своїх науково-аналітичних дослідженнях також спираються на критичну теорію соціальних досліджень та сформовану на її основі соціальну онтологію і гносеологію глобалістики, соціальну філософію історії глобалістики, зокрема, в концепціях «соціальної деліберативності», «суспільної субсидіарності», лібертарного комунітаризму, згідно якої суб'єкт та об'єкт є взаємодіючими факторами в середовищі сукупності усієї суспільної практики на інституційному рівні даного етапу її історичного розвитку.

Ключову роль також відіграє порівняльний аналіз неklasичних концепцій дослідження еволюції, динаміки та альтернатив розвитку інститутів суспільно-економічних систем в умовах глобалізаційних процесів. Зокрема, це: концепції залежності (або «залежного розвитку») і «периферійного капіталізму», які слугують автору для формування теоретико-практичної моделі функціонування сучасного глобального соціуму як квазіімперської системи, що складається з двох або трьох сегментів: метрополії – країн «першого світу» – і периферії – країн «третього світу»; теорії «пізнього капіталізму» і «постімперіалізму», з яких використані нароби і дослідження явищ зростаючої централізації олігополістичного капіталу, що призвела до становлення сучасної інституалізованої системи т.зв. «колективного імперіалізму»; світ-системний аналіз, який методологічно сприяє створенню цілісної картини розвитку цивілізованого людства, в якій враховувалися б по можливості усі «горизонтальні» (міжсоціорні) суспільні зв'язки в умовах глобалізації.

Побудова теорії, аналіз і розгляд позицій та концепцій ґрунтується на методі порівняльного аналізу, причому підстави для такого аналізу конкретизуються для кожного випадку – певного співставлення праць та ідей авторів, які не належать до одного напрямку в межах світоглядної школи. Вони розглядаються при цьому як методологічні і теоретичні передумови різнобічного, предметно зумовленого процесу осягнення трансформацій соціально-економічних структур та інституалізації громадянського суспільства в умовах глобалізації в якості цілісного, взаємопов'язаного феномену. На цій основі виявляється та реалізується можливість автентичного концептуального осмислення своєрідності ідей, їхньої ролі у глобальних суспільно-економічних процесах та життєдіяльності людей. За такого підходу увага дослідження фіксується на моментах, які в того чи іншого мислителя не завжди постають як визначальні чи наріжні, в той час як інші положення залучаються лише тією мірою, якою вони торкаються проблем загальної та спеціальної глобалістики.

Перспективною «моделлю» дослідження нам уявляється та, яка вичленує та інтегрує в собі трансформаційний і структурний аспекти галузей знання про тенденції інституалізації в умовах глобалізаційних процесів. Ці ідеї використовуються як методологічні засновки для визначення принципів, установок суспільно-економічної діяльності в умовах глобального розвитку і трансформаційних процесів.

Поряд з цим теоретичну і методологічну основу дослідження складає певний спектр загальнонаукових принципів. Перш за все, це принципи історичності і доказовості наукових знань, комплексності оцінки об'єкта і предмета пізнання, принцип єдності теорії та можливостей її практичного застосування.

В посібнику і його науковому дослідженні вперше у вітчизняному науковому дискурсі здійснено виявлення та концептуалізацію сутнісної взаємозалежності і взаємообумовленості системних та функціональних характеристик інституційного виміру глобальних трансформацій світового розвитку, його системних зв'язків у глобальній реальності на основі авторської світ-системної глобально-стадіальної концепції як інституалізованого процесу функціонування деліберативного суспільно-економічного розвитку в інституційній моделі глобалізації.

У зв'язку з цим сформовано глобально-стадіальне розуміння світового глобального розвитку та його трансформацій як процесу відтворення внутрішньої необхідності розвитку не кожного суспільно-економічного соціоісторичного утворення, узятого окремо, але тільки як сукупності усіх тих, що існували у минулому і що існують зараз соціо-економічних історичних систем разом узятих, тобто людського суспільства в цілому, що з необхідністю припускає дослідження взаємодії між окремими конкретними суспільствами як соціо-економічними історичними утвореннями і їх різного роду системами та інститутами. Соціо-економічні історичні системи завжди так чи інакше впливають одна на одну і нерідко дія однієї соціо-економічної історичної системи на іншу призводила до істотних змін в структурі інститутів останньої. Щодо такого інституційного різновиду впливу автор впроваджує термін «соціорна індукція». Всі існуючі соціо-економічні історичні системи утворюють певну інституалізовану цілісність і єдність – світовий соціально-економічний історичний простір.

Досліджено трансформаційні моделі глобалізованого світового розвитку та міжнародно-економічних відносин, що є важливим сьогодні для обговорення і розуміння наступних проблем: ступінь адекватності аналізу головних моделей розвитку і кризи глобальної системи капіталізму («неокапіталізму», «пізнього» капіталізму, індустріалізму, посткапіталізму тощо); природа сучасних проявів соціальної революції; трансформацій ідеології світового і суспільного розвитку; перспективи функціонування ринкової економіки; доктрина глобалізації та її ідеологічне прикриття.

В навчальному посібнику розробляється і використовується теоретичний і прикладний інструментарій дослідження глобального розвитку і трансформацій процесу інституалізації світової глобальної системи як цілісної і багатоврівневої сфери взаємодії економік, суспільств, держав, соціальних інститутів, культур, народів, націй, світоглядів та людини. Одержані і викладені результати уможливають подальшу комплексну і галузеву розробку різноманітних аспектів глобалізації, методології теорії глобалістики, міжнародних відносин, соціальної філософії та економічних наук, менеджменту, не тільки в межах окремих дисциплін, а й на рівні загальнонаукового, суспільного, економічного, політичного, державно-управлінського аналізу, застосовуватися у розробках в сферах соціальних і політичних, економічних наук, державного управління. Навчальний посібник прагне розширити існуючі уявлення про здобутки і проблеми процесів глобалізації, інституалізації і їхньої ролі для суспільного буття та пізнання. Положення та висновки навчального посібника можуть бути використані в наукових дослідженнях та при викладанні навчальних дисциплін у вищих навчальних закладах.

Доробок даного навчального посібника у своїх результатах прагне до того, щоб актуалізувати концептуальну новизну підходу у вирішенні обраної проблематики, яка полягає у тому, що його матеріали можуть бути використані у дослідженні теоретико-прикладних моделей інституційних процесів глобального розвитку різних форм і різного рівня, в навчально-освітній, суспільній та економічній методології і діяльності, при підготовці нормативних курсів з глобалістики, соціальної філософії, міжнародних відносин, міжнародної економіки, менеджменту, у зв'язку з чим уточнено і доповнено низку теоретичних понять і положень. Матеріали дослідження дають змогу також дослідити зв'язок між науковими розробками у сфері різних соціальних, економічних, політичних та гуманітарних наук, які стосуються як проблематики глобалістики та інституційної теорії, так і суспільно-економічних наук. Напрацювання посібника стануть у нагоді студентам, аспірантам, науковцям, фахівцям у сфері глобалістики, соціальної філософії, міжнародних відносин і міжнародної економіки, аналітики суспільно-державного управління, усім тим, хто цікавиться комплексною проблемою становлення і розвитку процесів глобалізації, інституційних систем у сучасному глобалізованому світі в контексті розвитку суспільства, державності та ефективної моделі економіки в Україні.